

A pénzelértéktelenedés és a valorizáció viszonya, különös tekintettel a külföldi valuták átértékelésére¹

LUKÁCS NIKOLETT

III. évfolyam, levelező tagozat, PHD hallgató, DE-ÁJK Jogtörténeti Tanszék, ügyvédjelölt

„A jog nem öncél, hanem voltaképpen
az állampolgárok érdekeinek védelme és biztosítása,
és pedig egyfelől a személyes jellegűeknek,
másfelől és főképp azonban a gazdasági érdekeknek”
(A NÉMET REICHSGERICHT 1922.V. 26-I DÖNTÉSÉBŐL)

Bevezetés

A gazdasági válság napjainkban is számos gazdasági nehézséget és problémát vet fel. Az 1920–30-as években szintén egy gazdasági válsággal kellett megbirkóznunk, mely felvetette új megoldási lehetőségek igénybevételét és megalkotását. Tanulmányom a gazdasági lehetetlenüléssel kezdődik, mely a *clausula rebus sic stantibus elvéből* kiindulva a válság megoldásának egyik eszköze volt. Ezután a különböző válságjogszabályok kialakulásának ismertetése következik, melyet a külföldi valuták átértékelési elvei és a valorizáció szabályainak alakulása követ. Ismertetésre kerül a valorizáció történeti alakulása, a pénzelértéktelenedéshez való viszonya és fokozatos meghonosodása a joggyakorlatban. A munka nemcsak a korabeli tanulmányokat és szakkönyveket, hanem a bírói határozatokat is felhasználva mutatja be a válság kezelésének nehézségeit és módozatait az I. világháború utáni Magyarországon.

1. A gazdasági lehetetlenülés, mint a gazdasági válság megoldásának egyik eszköze

A gazdasági válság megoldásának egyik eszköze vitathatatlanul a gazdasági lehetetlenülés bevezetése, mely a *clausula rebus sic stantibus* el nem fogadott, de figyelembe vett elvének „továbbgondolásaként” értelmezhető. A gazdasági lehetetlenülés szabályai sem újjak az egyetemes jogtörténetben. Az osztrák Optk. 1447. §-a ismerte már az utóbb beállt lehetetlenülésnek ezt a fajtáját.² Hazánkban rendkívül körülhatárolt feltételek mellett adtak helyt a bíróságok az elv alkalmazásának, mivel a teljesítési kényszer alóli kivételnek számított.

¹ A szerző a DE-ÁJK (Debreceni Egyetem – 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.) doktorandája, kutatási téma: „A *clausula rebus sic stantibus* elvének továbbélése, különös tekintettel a magyar jogfejlődésre”

² A német polgári törvénykönyvtervezet 306. §-a és a 275. §-a szintén foglalkoztak a gazdasági lehetetlenülés kérdésével.

Dr. Almási Antal 1922-ben a Jogtudományi Közlönyben arról számol be, hogy a kivétel azonban egyre inkább tömegjelenséggé vált és egyre több jogterületen ismerték el alkalmazását.³ Az először csak ingóknál alkalmazható szabály később az ingatlanok, majd a szolgáltatások esetében is alkalmazhatóvá vált.

Almási Antal „*Gazdaságos joggyakorlás*” című cikkében⁴ nagyon találóan jegyzi meg, hogy az idők folyamán a háború utáni válságjogban jóval többről lett szó, mint a gazdasági lehetetlenülésről és a valorizációról. A szerző egy egész jogparancsot olvasott ki a bírói határozatok vizsgálata során, mely az osztó igazságossággal és a „gazdaságos joggyakorlással” áll összefüggésben.⁵ A gazdasági lehetetlenülés esetében a joggyakorlat kezdeti szakaszában még a felek egyikére háruló végveszély lehetőségeinek vizsgálata volt az irányadó, s ezáltal a felek helyzetére gyakorolt kihatás, a személyi, szubjektív vonatkozások voltak a mérlegelés tárgyai. A későbbiekben ezt hamar elhagyták és elegendőnek bizonyult az előre nem látható következmények és a rendes kockázat körébe nem vonható terhek megléte a gazdasági lehetetlenülés megállapításához. A bírói gyakorlat már 20–25%-os értékeltolódásnál megállapította a gazdasági lehetetlenülés tényét. A gazdasági lehetetlenülés azonban az egyes egyensúlyhelyzetek megoldására elegendőnek bizonyult ugyan, viszont nem volt képes megoldani a gazdasági egyensúly felbomlásának problémáját. Ezért volt szükséges nemcsak a valorizáció megengedése, hanem a különböző jogszabályok és intézkedések kialakítása is.

2. Válságjogszabályok hazánkban az I. világháború után

A válságjogszabályok kialakulása Németországra vezethető vissza, ahol a mezőgazdasági válság miatt volt szükség ilyen jellegű jogszabályok megalkotására és bevezetésére. A moratoriális védelmi intézkedésekből egész rendszer jött itt létre.⁶ Hazánkban ezek is természetesen később jöttek létre. Tipikusan válságjogszabálynak tekinthetőek a bírói joggyakorlaton túlmenően a különböző rendeletek, a hosszú lejáratú kölcsönök törlesztésének felfüggesztésére és az ezekre vonatkozó kamatok mérséklésére vonatkozó intézkedések, vagy a külföldi hitelezők kölcsöneire vonatkozó jogszabályok is.

A *blanketta jogszabályok* egy különleges kört képeznek, itt ugyanis a jogkövetkezményeken túl egyéb kimondását nem tartalmazza, a tartalommal való megtöltés a bíróság feladata. Ilyen szabályokat találunk a Magyar Magánjogi Törvényjavaslat (Mjtj.) 973. § és 1709. §-ában.

³ Dr. Almási Antal: *A gazdasági lehetetlenülés térhódítása*. In: *Jogtudományi Közlöny*, 1957./15. sz. 1922. augusztus 1. 113–115. o.

⁴ In: *Jogállam, jog- és államtudományi szemle*, 1924. / 1–2. sz. 15. o.

⁵ Almási a gazdaságos joggyakorlást az „uzsora tilalommal” és a „chikane tilalommal” kapcsolja össze. A chikane tilalom abban különbözik a gazdaságtalan joggyakorlás tilalmától, hogy a jogosult komoly érdeke nélküli joggyakorlást tiltja.

⁶ Az ún. „Osthilfe Verordnungen” 1932-ig bővültek, majd december 12-én egyéb átmeneti rendelkezéseket vezettek be. György Ernő: *A válságjog kialakulása*. A Polgári jog könyvtára 18. füzet, Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1933. 25. o.

A válságjogszabályok közös vonása, hogy a felek ügyletkötési szándékát figyelmen kívül hagyva oldják meg a gazdasági válság előidézte problémákat. A másik fontos vonás, hogy mind pénztartozásokra vonatkoznak.⁷

Schwartz Tibor szerint az átértékelés, illetve egyéb válságjogi megoldások is levezethetőek a magánjog általános elveiből, ezért nem is lenne szükség válságjogszabályok megalkotására.⁸ Úgy vélem azonban, hogy ilyen szabályok alkotására szükség van, mert a magánjogi szabályok ebben az időben sem tudták áthidalni azt a problémát, amit *Scwartz Tibor* állítása szerint az 1920-as évek előtt könnyen megoldottak az előző korszakok. Álláspontom szerint a jogalkotók joggal készítettek és készítenek azóta is ilyen jellegű szabályokat a jogforrások különböző szintjén, mivel napjainkban is készülnek ilyenek.⁹

3. A külföldi valuták átértékelési módozatai a XX. század eleji Magyarországon

A valuták átértékelése kezdetben még rendkívül kezdetleges volt. 1919-ben a Kúrián még valutalerontó gyakorlatot folytattak, s az első komolyabb valorizációs hullám 1921 körül következett be. A külföldi valuták átértékelése valutánként ezután is meglehetősen különböző volt. A dollár és a font esetében élénk társadalmi vitára került sor az I. világháború után. A régi német márka, az osztrák korona és a román lei esetében az 1928. évi XII. tc. volt az irányadó. A font esetében a „lejárat nap elmélete” sem tűnt megfelelőnek, azaz, hogy a fontesés és a szerződési teljesítési határidő is 1931. szeptember 21. előtti és az adós ezután fizet, akkor a lejárat nap árfolyama az irányadó.¹⁰ Mások mellett érveltek, hogy a fizetés napján fennállt árfolyam legyen az irányadó, de voltak olyan jogtudósok is, akik szerint a külföldi valutákra egyáltalán nem is lehetne alkalmazni a valorizációt, mert az árfolyam ingadozás olyan nagymértékű.¹¹

A királyi Kúria ítéleteit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az 1922. P. IV. 751. és az 1922. P. IV. 4262. számú határozatok úttörő jelentőségűek voltak a kérdésben. A Kúria mindkét ítéletben marasztalta az alperest, viszont nem az osztrák korona, hanem a magyar korona értékében. Előbbiben az egyszerűség kedvéért a lejárat napja volt az irányadó. A devizajog szabályai a 40-es években is vitákat „szültek” a magyar jogéletben. 1947-ben is kérdéses volt, hogy lehetséges-e a külföldi pénznemben vállalt tartozásokat külföldi pénz-

⁷ König Endre: *Válságjogszabályok*. In: *Jogállam: jog- és államtudományi szemle*, 1932/7. sz. 266–270. o.

⁸ Schwartz Tibor: *A külföldi valuták átértékelése, kapcsolatban a K. T. 326. §-ával*. In: *Jogállam: jog- és államtudományi szemle*, 1933./ 7–8. sz. 290–297. o.

⁹ Példaként elég ha a zálog- és a devizahitelekre vonatkozó bankjogi szabályokra gondolni.

¹⁰ Schwartz Tibor: *A külföldi valuták átértékelése, kapcsolatban a K. T. 326. §-ával*. In: *Jogállam: jog- és államtudományi szemle*, 1933/7–8. sz. 290–297. o.

Az időpont azért 1931. szeptember 21., mert ekkortól lépett hatályba a „Gold Standard Act”, megtalálható: Source: Great Britain, Parliamentary Papers, House of Commons, 1930–1931, 227, vol. 1, p. 763.

¹¹ Ifj. dr. Nagy Dezső: *A lejárat vagy fizetés napja*. In: *Polgári Jog* 1934. 386. o.

nemben vagy aranyban megállapítani. Az 1946-ban elkészült 8400/1946. M. E. rendelet kirovó és lerovó pozíciók között tett különbséget, s ezzel igyekezett megoldani a problémát.¹²

4. A pénzelértéktelenedés és a valorizáció viszonya

A valorizáció gondolata 1922–23-ban került előtérbe a magyar jogéletben. Ekkor íródott Almási Antal: „*A pénzelértéktelenedés befolyása a pénzzadós kötelezettségeire*” című tanulmánya, mely elsőként tekintette súlyos problémának hazánkban a válságot. Almási cikkében rámutat arra, hogy a pénzzadós válságjogai valójában a hitelezői válságjog aleteit képezik. Ezzel a szerző elsőként jogi problémának tekinti a pénzelértéktelenedést és a szerződési egyensúly megbomlását, mellyel lehetőséget biztosít arra, hogy jogi megoldást lehessen kiépíteni a kérdéskörben. Almási ennél is továbbmenve már az ingyenes szerződések tekintetében is alkalmazhatónak látja a válságjogi szabályokat.¹³

Almási jól érzékelteti a 20-as évek kezdetleges és a kérdéssel szemben „bizalmatlan” hozzáállását, mely mindössze a súlyos és szembetűnő ok esetén engedi meg a *pacta sunt servanda* elvétől való eltérést.

A visszerthes szerződések pénzhitelezőin ezért a bírói gyakorlat ekkor még úgy segített, hogy dologadói helyzetet teremt számára, s ezáltal a szerződést módosítsa, kötelezettségét felfüggeszse, adóskésedelmét elhárítsa, vagy megszüntesse azt. Ebben az esetben az adósé a lehetőség, hogy mintegy hitelezőként viselkedve döntsön a szerződés sorsáról. Almási éles kritikaként jegyzi meg, hogy a korabeli joggyakorlat a válságjogok közül a legfontosabbat, a gazdasági válságra való hivatkozást nem ismeri el.¹⁴

A célkötelmek esetében lehetőség volt kötelemmódosításra a hitelező által, valamint a bíróság által is. Ezekben az esetekben is a szerződés tárgya és tartalma, nem pedig a kötelem alapja a hitelezői válságjog léte tárgyában irányadó. Ingyenes kötelmeknél ekkor még csak a végrendeleten, osztályegyezségen és halál esetére szóló juttatások esetében volt lehetőség válságjog érvényesítésére.

A haladó szemléletű jogalkotás első lépéseként az ún. „korona-korona valorizáció” néven ismert átértékelési intézkedéseket említhetjük. Ez azonban a jogászok széles körének ellenszenvét és kritikáját váltotta ki.¹⁵ A kérdés fej-

¹² Meznerics Iván: *Értékszáradékok és devizajog*. In: *Jogtudományi Közöny*, 1947/9–10. sz. 138–140. o.

¹³ Almási Antal: *A pénzelértéktelenedés befolyása a pénzzadós kötelezettségeire*. In: *Jogállam: jog- és államtudományi szemle*, 1922/9–10. sz. 275–286. o.

¹⁴ Almási Antal: *A pénzelértéktelenedés befolyása a pénzzadós kötelezettségeire*. In: *Jogállam: jog- és államtudományi szemle*, 1922/9–10. sz. 275–286. o.

¹⁵ Beck Salamon a *Jogtudományi Közöny* 1923. április 1-jei számában (58. évfolyam, 7. szám) „*A valorizáció körül*” című cikkében így ír az Osztrák–Magyar Bank egykoronás bankjegye és az egykoronás magyar államjegy összehasonlításakor: „A színpadon egy csúnya és egy szép nő civódik és a nézőtérrel egy atyafi értetlenül hallgatja őket. Megkérdi a szomszédjától, hogy mi folyik a színpadon. Két nővér vitatkozik- így szólt a válasz. Az atyafi ránéz a két nőre, összehasonlítgatja őket és azután rávág a szomszédjára azzal a megjegyzéssel: annyira nem hasonlítanak egymáshoz, hogy az ember nem is hinné, hogy egy anyaméhből születtek.”

lettebb eszközökkel való kezelése jegyében készültek el a termény-és aranyjelzálógról, a kárkamatról és a búzaértékű záloglevelekről készült törvény-cikkek.¹⁶ A jogszabályok megalkotásának oka természetesen a nagymértékű *infláció* volt, melyet meg kell különböztetnünk a *deflációtól*. Előbbinél a pénz teljes elértéktelenedése következik be, melynek egyenes következménye az, hogy a követelések teljes elvesztése következik be. Utóbbinál az egyes javaktól függően viszonylagos a veszteség mértéke. A defláció következménye tehát, hogy az értékalakulás folyamata nem zárul le, így az átértékelés természetesen számos kérdést vet fel.¹⁷ Éppen ezért a valorizáció lehetőségét csak szűk körben és ahogy azt a gazdasági lehetetlenülés kapcsán is láthattuk már egyfajta kivételként adta meg bírói gyakorlat.¹⁸

1924 tavaszán az állam komolyan hozzálátott ahhoz, hogy stabilizálja a magyar pénzt: bevezette a tartalékkoronát, beszüntette a valorizálatlan jegybanki hiteleket.¹⁹ A valorizáció a bírói gyakorlatban igazán 1925-ben alakult rendszerré, törvény megalkotására azonban 1928-ban került sor.

A bírói gyakorlat vizsgálatakor megállapíthatjuk, hogy az egyoldalú devalorizációra nem nyújtott lehetőséget, ahogy ezt a Budapesti Tábla III. 8367/1932. sz. ítéletében is kimondta. A gyakorlat csak sokára, az 1940-es évek végére jutott el a kérdés tisztázásához és új valorizációs szabályok megalkotásához.

5. Összegzés

Ahogy a német Reichsgericht 1922.V. 26-i döntése is megfogalmazta, a jog nem öncél, hanem az állampolgárok jogainak védelmére és biztosítására szolgáló eszköz, melyek fokozatos fejlődésére és fejlesztésére van szükség. A tanulmány témájának választott kérdéskörre is fokozottan igaz ez a megállapítás. A gazdasági lehetetlenülsből kiindulva az infláció és a defláció által létrehozott szerződési egyensúlybomlások megoldásait taglaltam, majd a válságjogszabályokkal foglalkoztam. A munka rávilágít a külföldi pénznemekre vonatkozó követelésekkel szembeni félelmekre és vitákra, melyek egészen a 40-es évek végéig tartottak. Különös hangsúlyt fektet a kérdés történeti felvázolása mellett a pénzelértéktelenedés és a valorizáció viszonyának tárgyalására és a válságkezelés nehézségeinek bemutatására.

¹⁶ 1923:XXXVIII. Tc. a termény- és aranyjelzálógról, 1923:XLII.tc. a búzaértékű záloglevelekről és 1923: XXXIX. tc. a kárkamatról.

¹⁷ György Ernő: *A válságjog kialakulása*. A Polgári jog könyvtára 18. füzet, Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1933. 48. o.

¹⁸ Ezt a megállapítást a Kúria V. 5581/1930. sz. ítéletében található indoklásában mondta ki.

¹⁹ Blau György: *A magyar valorizáció eddigi története*. In: *Jogtudományi Közlöny*, 1926/11. sz. 91–92. o.